

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"
בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

נשים לעניין אמירת 'זכור' בבית הכנסת

הוריהם לאחר פטירתם, ואילו הנשים אינן צריכות להקפיד על כך. ויש לברר מנהג זה וטעמו, והאם יש ענין לאמרו בבית הכנסת עם מניין דווקא?
תשובה:

הזכרת הנשמות - תפילה וצדקה בעד הנפטרים

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן תרכ"א סעיף ו) נפסק: 'נהגו לידור צדקות ביום הכיפורים בעד המתים'. וברמ"א (שם) הוסיף שמזכירים את נשמותיהם, משום שגם למתים יש כפרה ביום הכיפורים. נמצא ששורש המנהג הוא תפילה ובקשת רחמים, בצירוף זכות הצדקה הניתנת בעד הנפטר.

בלבוש (אורח חיים סימן תצ סעיף ט) ביאר מדוע מזכירים נשמות בשלושת הרגלים: מה שמזכירין נשמות ביום אחרון דפסח הוא משום שרוצין לפסוק צדקה, מפני שקורין בו פרשת כל הבכור שכתובה בה איש כמתנת ידו וגו', וכיון שפסקו צדקה נהגו ליתן המשך בעמ' ג'

מאז פטירת אמה, לפני כמה שנים, מקפידה מרת חנה להגיע לבית הכנסת בכל פעם שאומרים 'זכור'. בשאר תפילות החג אין הדבר מתאפשר לה תמיד, מפני הטיפול בילדיה הקטנים, אבל לקראת הזכרת הנשמות היא משתדלת למצוא מי שישגיח עליהם לזמן קצר.

לקראת יום כיפור סיכמה עם אחת משכנותיה שתשגיח על הילדים בשעת 'זכור'. אלא שבבוקר היום הקדוש התברר שהשכנה אינה יכולה להגיע. בעלה עדיין היה בבית הכנסת, והיא נותרה בבית עם הילדים ואת תפילת ה'זכור' אמרה בביתה, אך אחר כך הצטערה: שמא לא נהגה כראוי, כי עיקר ההזכרה היא בבית הכנסת עם הציבור ובשעה שספר התורה מחוץ לארון הקודש, ולכן אין להשוות אמירה בבית לאמירה בציבור, והיה עליה להתאמץ יותר ולמצוא דרך להגיע לבית הכנסת לכבוד אמה.

אחת מידידותיה אמרה לה שאמירת 'זכור' שייכת בעיקר לבנים, שהם המזכירים את

הלכה למעשה

תשובות ממורינו הרב שליט"א

נמצא התרגול טריפה לאחר הכפרות

מנהגי להדר בעריכת כפרות במקום שיש בו שוחט, השוחט מיד לאחר מכן, ואת הבשר אני לוקח ונותן לעניים. אירע שבבדיקת העוף הוא נמצא טריפה. האם צריך לערוך שוב כפרות?

ת. אין צריך לעשות כפרות פעם נוספת, ויש שהחמירו בזה.

בקשת מחילה מנפטר

אחד משכניי לבניין רצה להרחיב את דירתו,

ואני התנגדתי מסיבות שונות. לאחר תקופה אותו שכן חלה במחלה קשה, וכעבור כמה חודשים נפטר לבית עולמו, מבלי שהספיק לבנות. אני עדיין סבור שטענותיי לגוף העניין היו מוצדקות, אך עם זאת לקראת יום הכיפורים אני רוצה לפייסו, ולבקש את סליחתו על המריבה ועל הצער שאולי גרמתי לו. האם יש דרך לעשות זאת לאחר פטירתו? האם לימוד משניות או נתינת צדקה לעילוי נשמתו מועילים לכך?

ת. הדרך השלמה לבקש מחילה מן השכן היא לעלות לקברו עם עשרה אנשים ולבקש שם את מחילתו. בנתינת צדקה ולימוד לעילוי נשמתו יש זכות גדולה לנשמת הנפטר, אך הם אינם מהווים תחליף לבקשת המחילה על הקבר.

לירושלים, בקשת המחילה על הקבר אינה מסלקת את החיוב הממוני. והאם בפנינו ברורה (שם סק"א) שכתב שבכל עניין הנוגע לממון אין לאדם לסמוך על הכרעת עצמו, אלא עליו לפרש פרטי המעשה לפני רב או מורה הוראה ולברר כיצד לנהוג. לפיכך, אם לא נותרה כל תביעה ממונית והעניין הסתיים עם פטירתו, די בבקשת המחילה ובמעשים לעילוי נשמתו. אך אם נותרה זכות ממונית השייכת לעיזבון או ליורשים, יש לבררה בנפרד.

4 נתינת צדקה לעילוי נשמת מת היא דבר ראוי מאוד, ובפרט לעת יום הכיפורים, וכמו שכתב השו"ע (או"ח סי' תרכ"א ס"ו): 'נהגו לידור צדקות ביום הכיפורים בעד המתים'. והרמ"א הוסיף: 'ומזכירין ביום הכיפורים'. ובמשנה ברורה (שם ס"ק ט) נהגו לידור צדקות בעד המתים גם כן יש להם כפרה משום שאומרים שאלו היה בחיים היה נותן אף הוא צדקה. נמצא שנתינת הצדקה היא זכות לעילוי נשמתו. כמו כן לימוד משניות, שהרי כתב הרמב"ם (הלכות עבודת לעילוי נשמת המת הוא זכות גדולה לנפטר. אולם כפי שמבואר בשו"ע עיקר פיוס המת הוא על ידי בקשת מחילה על קברו, ודברים

ואומר שחטא לה' ולנפטר. וכן כתב השו"ע (או"ח סי' תר"ב) 'אם מת אשר חטא לו, מביא עשרה בני אדם ומעמידם על קברו, ואומר, חטאתי לאלהי ישראל ולפלוני זה שחטאתי לו'. ובמשנה ברורה (שם ס"ק יד וס"ק טו) כתב שצריך לילך אל הקבר יחף ולפרט את החטא, ולאחר בקשת המחילה משיבים עשרת הנוכחים: 'מחול לך, מחול לך', שלוש פעמים. עוד כתב שאם הקבר רחוק יותר משלוש פרסאות, ראשי לשלוח שליח, והשליח עולה לקבר עם עשרה אנשים ואומר שהוא מבקש מחילה בשליחות מי שחטא לו. וכתב הקיצור שו"ע (סי' קלא ס"ה) שאם על ידי פירוט החטא יגרם ברכות המזון שצריך לעשרה בני אדם כתב ובטעם הדבר שצריך עשרה בני אדם כתב הפרי מגדים (א"א סק"י) שמאחר שאומר 'חטאתי לאלוקי ישראל' הרי זה כיומיו של ברכת המזון שצריך לעשרה. ובערוך השולחן (סי' ד) ביאר שכיון שיש עשרה השכינה שורה שם, ומשום כבוד השכינה ודאי שהמת מוחל. וברב פעלים (ח"ב סי' סב) כתב שעל ידי העשרה הדבר מתפרסם. וראה בערוך השולחן (שם) שאם נותר מן המחולקות עניין ממוני ממשי, כגון חוב, נזק, הוצאה כספית, זכות בנייה או התחייבות השייכת כעת

טריפות בגלוי, לא אריך למיעבד לכפרה, אך זה הטריפות בפנים לא מאים ונראה דיועיל ואין צריך אחר, דהרי גם שעיר המשתלח אפשר דאית ביה טריפות בפנים דמי בדוק לה בפנים, ועם כל זה התיקון נעשה בה וה"ה הכא, כי כל התיקון נעשה ע"י השחיטה דווקא. אמנם בספר מועדים וזמנים (ח"א סי' נב בהגהה) הסתפק בשוחט תרגול לכפרה ונמצא טריפה אם יצא, וכתב להחמיר בזה שלא מהני משום שטריפה לא מקרי חי כלל, ולכן פסול לשעיר המשתלח וכמבואר ברמב"ם, דכתב (ויקרא טו, י) 'עמד חי', וטריפה אינו חי, וכן מבואר ברמב"ם (נזקי ממון פ"ה ה"ה) שטריפה חשבו כמות, וא"כ לא מועיל טריפה לכפרות, וכתב טעם נוסף שלא יועיל, שהאחרונים הוכיחו דשחיטה אינה מועילה כלל בטריפה ורק לסומאה בלבד מיקרי שחיטה, ולכן משני טעמים אלו הסיק שלא מועיל לכפרות גם בדיעבד כשנמצא טריפה. וכ"כ בספר תורת אביגדור (הרא"מ כ"ץ אב"ד אסטרי"ס תרה) שאם נמצא הכפרה טריפה אחר השחיטה צריך לקחת אחר.

3 בגמרא (יומא פז.) מבואר שמי שפגע בחבירו והנפגע מת לפני שהספיק לפייסו, מביא עשרה בני אדם, מעמידם על קברו

1 כ"כ באלף המגן (סי' תרה) שאם התברר לאחר השחיטה שהתרגול היה טריפה אין צריך לחזור ולעשות כפרה אחרת, אלא יתן דמי הכפרה לעניים, והטעם הוא שעיקר טעם הכפרה הוא השחיטה כדי שיתן אל לבו כל המעשים שעושים עם התרגול, אולם חילק שזה נבדל הכפרה לשחיטה, נמצא שלא היה כאן שחיטה, צריך לחזור ולעשות כפרה אחרת. וכ"כ באשל אברהם (בטשאטס מהדו"ת סי' תרה ס"א) שאין צריך לעשות שנית כפרות כשנמצא טריפה ע"ש, וכ"כ בס"ח חוט שני (י"ח סי' תרה"ה) שיצא, שהרי אמר 'זה התרגול ילך למיתה', וכ"כ בשו"ת אור לציון (ח"ד פ"ח ס"ד) שבנמצא טריפה יצא ידי חובתו ואין צריך ליקח אחר. 2 אחד הטעמים שהביאו הפוסקים למנהג הכפרות הוא שיהא דוגמת כפרת שעיר המשתלח שהיה מופקר על כל ישראל, כמבואר במחזור ויטרי (סי' שט) ובקרא המטה (על המטה אפרים סי' תרד ותר"ה סק"ב) וכ"כ בספר ילקוט הגרשוני (סי' תרה סק"ב). ולפי טעם זה יש להחמיר בנמצא התרגול טריפה, שהרי כתב הרמב"ם (הלכות עבודת יום הכיפורים פ"ה ה"ה) שטריפה פסול לשעיר המשתלח. ובשו"ת תורה לשמה (סי' קנ"ה) מחלק בין הטריפות, וכתב: ודאי

ת. בחריט צורת מנורה על עמוד העץ אין איסור עשיית מנורת שבעה קנים⁵. כשנגד עיני המתפלל ישנו ציור או עיטור העלול למשוך את מבטו ולהפריע לכוונתו, די שישפיל או יעצום את עיניו, או שיתפלל מתוך הסידור, ואין צורך להסיט את גופו מן הכיוון הראוי לתפילה⁶. דין זה נאמר לעניין תפילת שמונה עשרה. עם זאת, גם בעת אמירת הסליחות ודאי מן הנכון שלא להביט בעיטור או בציור, אם הדבר מפריע לכוונה⁷.

ילדים וחולים במצוות אכילה בערב יום כיפור

האם יש מצווה לחנך ילדים במצוות אכילה בערב יום הכיפורים אף שאינם צמים, והרי טעם האכילה הוא כדי להקל את הצום? כמו כן חולה שחייב לאכול ביום כיפור, האם יש לו מצוות אכילה בערב יום הכיפורים?

ת. יש שכתבו שמי שאינו עתיד להתענות בעשירי אינו בכלל מצות האכילה בתשיעי⁸. אולם למעשה הכריעו הפוסקים שגם חולים שאינם מתענים מצווים להרבות באכילה ובשתייה כפי יכולתם, ובנים קטנים שהגיעו

אלו אינם באים במקום בקשת המחילה. ויש להעיר כי אין בקשת המחילה על טענות שהוא סבור שהיו נכונות, אלא על דברים שאולי נאמרו שלא כהוגן ועל הצער שנגרם מכך לשני.

בשול"ע (יו"ד סי' קמ"א ס"ח): לא יעשה מנורה תבנית מנורה, אבל עושה של חמשה קנים או של ששה או שמונה, אבל של שבעה לא יעשה אפילו משאר מיני מתכות, ואפילו בלא גביעים וכפתורים ופרחים, ואפילו אינה גבוהה י"ח טפחים, ימקור האיסור הוא בגמרא (ע"ז מג). שאמרה תורה (שמות כ) "לא תעשון אתי", ודרשו לא תעשון כדמות שמשי המשמשים לפני. אך דין זה נאמר רק במנורת שהיא כלי, הראויה להיקרא מנורה כדוגמת מנורת המקדש, אולם ציור או חריטה של מנורה על לוח אינם מנורה שניתן להשתמש בה, ואינם בכלל איסור זה. ובפרט באופן שלפנינו שאין כל חשש כיון שכתבו הש"ך (סי' לה) והלבוש (סי' ס"ה) שמותר לעשות מנורה של עץ בת ז' קנים, שהאיסור הוא דווקא בדבר הראוי להיות במנורת המקדש, ומנורה של עץ אינה ראויה לעבודת המקדש.

6 בשול"ע (או"ח סי' ז' ס"ב): "הבגדים המצויירים, אף על פי שאינם בולטות, אין נכון להתפלל כנגדם, ואם יקרה לו להתפלל כנגד בגד או כותל מצויר, יעלים עיניו, ובמשנה ברורה (פס"ק) כתב הטעם כדי שלא יאמרו מביט בציורים ולא יכיון בתפלתו. והביא מהמגן אברהם (שם סי' לו) שכתב מטעם זה שלא לצייר בכותל בית הכנסת כנגד פני המתפללים, אלא למעלה מקומת אדם, אולם אין משמעות הדברים שכל קישוט, פס עיטור או סמל קטן הנמצא על עמוד החזן מחייב את המתפלל להתרחק מן העמוד, שהרי כל טעם הדין הוא שלא יבט בזה בתפילה ותינעם כוונתו, ולפיכך יש הבדל גדול בין תמונה מפורטת של אדם, נוף או בעל חיים, שהעין נמשכת לעסוק בפרטיה, לבין צורת כתר או מנורה פשוטה המשמשת עיטור קבוע של העמוד או המתפלל נותן אליה את דעתו. אמנם לא תחילה גם עיטור כזה עדיף שלא יהיה ממש מול עיני המתפלל בשעת שמונה עשרה, וכמו שכתב הערוך השולחן (סי' ז' ס"כ) "שהתפילה היותר נאותה שתהיה נגד כותל חלקה, ולא יהיה כנגדו שום דבר גדול וקטן". אולם במקום שכן בנוי עמוד הש"ץ, אין צריך

לחנכו ים לחנכם במצווה זו, שאין להוציא דין מכוח אחד מטעמי המצווה. ובפרט נכון הדבר במי שיאכל ביום הכיפורים ב'שעורים', דהיינו בכל אכילה פחות מכשיעור¹⁰.

ברכה על שתיה מרובה לצורך הכנת הגוף לצום

ביום שלפני הצום אני שותה הרבה, כדי להימנע מצמא ומהתייבשות בצום. אני שותה למרות שאני מרגיש צמא כלל, רק כדי למלא את הגוף בנוזלים. האם עלי לברך ברכה ראשונה כאשר אין לי כל הנאה מהשתייה?

ת. אם שותה מים לבד לא יברך. אך מהראוי שיוסיף טעם ממתיק למים ויברך עליהם¹¹.

טלטול נעלי עור ביום כיפור

כשחזרתי מתפילת מעריב בליל יום הכיפורים, הבחנתי שנעלי העור של הילדים נשארו פזורות באמצע הסלון. האם מותר לפנותן מפני שהן מפריעות לסדר הבית וכבוד היום, או שמא מאחר שאסור לנעול

שמי שאינו עתיד להתענות בעשירי אינו בכלל מצות האכילה בתשיעי.

9 ראה בשול"ת כתב סופר (או"ח סימן קיב), שנסתפק אם חולה שאינו יכול להתענות ביום הכיפורים חייב במצות אכילה בערב יום הכיפורים. וכתב שמסתבר שחייב, שכן אף שאין בידו לקיים את המצוה בשלמותה ולהתענות בעשירי, מכל מקום יכול הוא לקיים מקצתה באכילה בתשיעי, ותיחשב לו אכילה זו כאילו התענה בתשיעי. אולם לפי טעמם של רש"י והטור, שמצות האכילה בתשיעי נועדה לתת לו כח להתענות בעשירי, יש מקום לומר שחולה שאינו יכול להתענות אינו בכלל מצוה זו. ומכל מקום, אף שטעם זה מוכרח מדרשת הכתוב, התקשה לסמוך עליו למעשה ולפטור את החולה, שהרי זו מצוה מן התורה, וקשה להקל בה על סמך דרישת טעמה, ע"ש. עוד יש להוסיף, כי לטעם מצווה זו מצאנו כמה דרכים בראשונים, ומלבד מה שהובא בשם רש"י והרא"ש, רבינו יונה בשערי תשובה (שער ד אות ח ע"ד) כתב עוד שלושה טעמים בטעם האכילה: א. להראות את השמחה על הגעת זמן הפריה ותהיה לו עדה על דאגתו לאשמותיו ויגונותיו לעונותיו. ב. לומר כיפור הרי הוא חסר והיה ראוי לעשות בו סעודה אלא שציוותה התורה להתענות בו וסעודת יו"ט היא מוקדמת במקום יום עשירי. ג. שע"ז יוכל להתחזק בתפלה ולשוב בתשובה ביו"ט. וטעמים אלו אינם קשורים דוקא למי שצם. ובחוט שני (יו"כ פ"א סק"א) הוסיף עוד כי על ידי שאוכל בערב יו"כ עד סמוך לערב, חוסך החולה עצמו מלאכול חוץ כרי זה בגדר לצמצא. לחסוך בעצמו שלא יאכל ביו"כ עדיף, ואם כן מקיים מצוות האכילה בשביל מעט הזמן שמתענה. והשדי חמד (מערכת יו"כ פ"א סימן א אות א) כתב עוד סמרא לגבי חולה, שיתכן וירוחם ויתרפא ממנו.

10 מקראי קודש (להגר"צ פראנק, ימים נוראים סימן לו), שאף האוכל פחות מכשיעור נחשב בכלל להתענות לעניין זה.

11 בשול"ע (או"ח סי' ר"ד ס"ו) "השותה מים לצמא מברך שהכל ולאחריו בורא נפשות, ובאשל אברהם (בוטשאטש, תנינא סי' ר) כתב שגם באופן ששותה כעת כדי שלא יצמא אחרי כך הרי זה בגדר לצמצא. וכתב באמרי אמת (ליקוטים ברכות מד) "יש להסתפק האם בא לאפוקי גם כן מי

נעלי עור ביום כיפור, הרי הן 'מוקצה' ואסורות בטלטול?

ת. אם הנעליים מפריעות למעבר או לשימוש במקום, מותר לפנותן, כי אף אם הן 'מוקצה' ככלי שמלאכתו לאיסור, מותר לטלטלן לצורך מקומן. אבל פינוי לשם סידור הבית בלבד אינו בהכרח צורך מקומו. אך אם הנעליים מונחות במרפסת ורוצה להכניסן רק שלא יתקלקלו מן השמש או הגשם, נחלקו הפוסקים אם הנעליים הן 'מוקצה' או שאינן מוקצה כיון שראויות לחולה, ויש על מי לסמוך לטלטל נעלי עור ביום הכיפורים¹².

קידוש לחולה שאוכל ביום כיפור

ביום הכיפורים התפללתי חלק מהתפילות עם סבי המתגורר בבית אבות. לאחר תפילת שחרית נערכה הפסקה ובמהלכה יצא סבי לאכול. רציתי לברר האם הוא צריך לעשות קידוש לפני האכילה?

ת. חולה או קטן האוכלים ביום הכיפורים אינם צריכים לקדש¹³. אם אכלו כזית פת, יאמרו בברכת המזון "יעלה ויבוא" בנוסח 'ביום הכיפורים הזה', וכשחל בשבת יאמרו גם 'רצה'.

המשך בעמ' ד'

ששותה כדי שלא יצמא לאחר זמן ועתה אינו צמא, כמו שבערב יום כיפור שותה הרבה כדי שלא יהיו צמאים למחרת, וכמו שמצינו בפסוק (מלכים א' י"ח) "ויקם ויאכל וילך בכח האכילה ההיא" וגו', או דבזה גם כן מיקרי לצמא, ונראה דגם כהא דהא גוונא צריך לברך. אך בדעת תורה (סי' רד סק"ד) הביא את דברי האשל אברהם וכתב שהעיקר נוטה שצריך לברך רק כשהוא צמא כבר. ובשול"ת שבט הלוי (ח"י סי' מה אות יב, וכע"ז בח"ס סי' מב) כתב שלבו שבו שגם השותה כדי שלא יצמא אחר כך צריך לברך. וראה בחוט שני (ברכות ע"א קצד) שכתב שגם מרגיש קצת האכילה בשתייה וכוון ביום חמים חמים שצריך לברך, אבל אם אינו מרגיש הנאה כלל לא יברך. ולכן באופן שאינו מרגיש הנאה כלל משתיית המים, ראוי להוסיף משהו שימתיק את המים כדי לצאת מידי ספק.

12 לדעת הגר"ש אלישיב, נעלי עור של אדם בריא ביום הכיפורים נחשבות כלי שמלאכתו לאיסור, שהרי שימוש הרגיל, שהוא נעילה, אסור לו ביום זה. ולכן מותר לטלטלן לצורך גופן או מקומן, אבל לא כדי לשומרן בלבד, כגון להעבירן מן השמש כדי שלא יתקלקלו. כך הובא בשמו בספר נעליהם, אסור לו ביום זה. ואף שהנעליים ראויות לחולה או לילודת, אין בכך די, משום שבדרך כלל אדם אינו נועל נעליים של אחר. אבל הגר"ש אייערבאך סבר שנעלי עור אינן מוקצה כלל ביום הכיפורים, מפני שיש להן שימוש המותר ביום זה. כגון לחולה, במקום סכנת עקרב, וכן במקום רפש וטינופת באופן שהותרה שם הנעילה. כך הובא בשלמי מועד (עמוד עח), וכן נפסק בחזון עובדיה (ימים נוראים, דיני חמשה עיניים סעיף כג, עמוד שכ) ובליקוטים יוסף (הלכות יום הכיפורים, סימן תרי"ד סעיף ו): נעלי עור אינן מוקצה ביום הכיפורים, ומותר לטלטלם. וכן מובא בשם הגר"ש קרליץ שנעלי עור אינן מוקצה, משום שהן ראויות לחולה או למקום שצריך מיוחד בנעילתן. לכן למעשה, מעיקר הדין יש על מי לסמוך לטלטל נעלי עור ביום הכיפורים כרגיל, כמו שפסקו הגר"ש אייערבאך והגר"ע יוסף.

13 המגן אברהם (או"ח סי' תרי"ח סק"ד) הביא מהשבלי הלקח (סי' שכן) שהביא מרבינו אביגדור כ"ץ שכתב שחולה האוכל ביום הכיפורים אינו צריך לקדש, ולפי

חולה שרוצה להחמיר לצום ביו"כ - האם מותר לו להחמיר על עצמו ולהתענות

הנה יש לברר מה הדין בחולה שמחמת מצב בריאותו יבוא לידי סכנה אם יצום ביום כיפור, האם הוא רשאי להחמיר על עצמו ולצום עד כדי מסירות נפש, או שמא מאחר שהדבר מסוכן עבורו, הרי הוא מחוייב לאכול ביום כיפור כדי לשמור על גופו מדין "ונשמרתם מאד לנפשותיכם".

אסור להחמיר

כתוב בספר איסור והיתר הארוך (כל ס"ה): 'אם החולה עצמו רוצה להחמיר עליו, אחרי שידוע שצריך לכך, עליו נאמר 'ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש' (בראשית ט, ו) ואל תהי צדיק הרבה' (קהלת ז טז). ומסיים: 'ואם תהי צדיק הרבה, תהי צדיק הרבה יותר, ובמצות לעוה"ב הזהירו על בריאותו להיות מקיימים לפניו בגוף חזק ובריא ולעוברו בעוה"ב ולזכותו לעוה"ב שנאמר 'שמרתם את חקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם' ע"כ.

ודבריו הובאו להלכה באליה רבה (ס' תריח סק"ב), ו"ע הרב (ס"א), מטה אפרים (ס"ז), משנה ברורה (סק"ה).

מאי שנא ממסירת נפש

והגם שלגבי מצות מסירת נפש כשיש גוי המכריח לעבור על המצוות, יש דיעות הסוברים שחסידי מותר להחמיר למסור נפשו גם באופנים שעפ"י הלכה אין חיוב (ראה שו"ע ונו"כ יו"ד קנ"ט ס"א), שאני התם שיש בזה המסירה קידוש ה', משא"כ בחולה שבא מן השמים אין כאן קידוש ה' אלא להיפך התורה ציוותה לעבור על המצוה להציל נפשו, כן מבואר בכל הפוס' (איסור והיתר הנ"ל, רדב"ז ח"ד סי' ס"ו וז"ל ס' תמ"ד, שו"ת מהר"ם שיק א"ח סי' רס"ד וז"ל וכל ובינה הרחבת ביאור בשו"ת פרי השדה ח"ב סי' ס, וצ"ע בשפת אמת ליקוטים פר' כי תשא ד"ה ושמרו שכתב שיש לחקור זה, וכן בשו"ת עונג יו"ט סי' מא ד"ה ויש נראה שלא הבין כן).

עפ"י רופא

והנה במדויק לשון האיסור והיתר מבואר בחולה אסור להחמיר על עצמו רק באופן שהוא עצמו יודע בנפשו שצריך לאכול, אבל אם הוא מרגיש בעצמו שיוכל להתענות אך הרופאים הבקיאין בדבר קבעו לו שצריך לאכול, אזי למרות שהדין עפ"י שו"ע שמאכילין אותו, מ"מ מותר לו להחמיר על עצמו. וכן משמע בלשון השו"ע הרב שם.

אמנם במשנה ברורה וביותר במטה אפרים שם לא מבואר דיוק זה אלא להיפך משמע שבכל אופן שעפ"י הלכה מותר לאכול אסור להחמיר.

להאכילו בעל כרחו

והנה הגם שכתב שו"ע הרב (סי"ב עפ"י רדב"ז וא"ר) שכל מקום שמותר לאכול ואינו רוצה מאכילין אותו בעל כרחו, אין זה סתירה למה שכתבנו, כי למרות שמצדנו מכריחין אותו מ"מ מצד החולה אינו מחוייב. ויש לציין שמשנה ברורה אינו מביא כלל דין זה שמאכילין בע"כ, אלא להיפך כתב (בסי' תרי"ז סק"י בשם מג"א ושאר אחרונים, לגבי יולדת) שרק 'אומרים לה אכלי'. ובאמת יתכן שמאכילין בע"כ היינו כפייה בדיבור ושיכנוע (ראה תוס' ב"ב ח: ועוד), ראה דברי המשנה ברורה (בסי' ש"כ סק"ו בשם רדב"ז לגבי חילול שבת) שכתב: 'אם החולה בעצמו מתיירא שיעברו עליו את השבת 'כופין אותו ומדברים על לבו' שהוא חסידות של שטות'. ויל"ע.

מעלת ההליכה לבית הכנסת

בשולחן ערוך (אורח חיים סימן צ סעיף ט) נפסק שיש להשתדל להתפלל בבית הכנסת עם הציבור. עוד נכתב שם שאף מי שנאנס ולא התפלל בשעה שהציבור התפללו, ראוי שיתפלל בבית הכנסת גם כשהוא מתפלל ביחיד. הרי שמלבד מעלת הציבור, יש מעלה גם למקום המיוחד לתפילה. ובגמרא (ברכות ה.) נכתבה מעלת שעת תפילת הציבור: 'אימתי עת רצון? בשעה שהציבור מתפללין'.

ומצינו מקור מפורש שגם הליכת אישה לבית הכנסת היא דבר שיש בו מעלה. בגמרא (סוטה כב.) מסופר על אלמנה אחת שביטלה כנסת היה בשכונתה, ואף על פי כן הייתה הולכת להתפלל בבית מדרשו של רבי יוחנן. כששאל אותה מדוע אינה מתפללת בבית הכנסת הקרוב, השיבה: 'ולא שכר פסיעות יש לי'. רבי יוחנן למד ממנה עניין קבלת שכר. הרי שאין לראות בטרחתן של נשים לבוא לבית הכנסת טרחה שאין בה תועלת.

לפיכך, אף שהדברים הללו לא נאמרו במיוחד על 'יזכור', יש ללמוד מהם על מעלת ההשתתפות בהזכרת הנשמות בבית הכנסת עם הציבור. ובסידור בית יעקב להיעב"ץ (סדר הוצאת וקריאת ספר תורה, בפתח 'ברך שמי') הובאו דברי הזהר (ויקהל ד), 'שבשעת הוצאת ספר התורה בציבור לקריאה נפתחים שערי רחמים, ויש בכך יסוד למעלת מעמד אמירת יזכור הסמוך לקריאת התורה. ואף שאכן מדברים אלו נלמד על מעלת ה'נעת רצון' שיש בשעה שספר התורה מחוץ לארון הקודש, אך אין בהם כדי ללמד שאמירת 'יזכור' מועילה רק בשעה שהספר תורה מחוץ לארון הקודש.

לכן, כאשר הדבר מתאפשר, נכון לאשה לקיים את מנהגה ולהצטרף לתפילת הרבים, ובמיוחד שבזמן זה הוא עת רצון והזמן גרמא בשעה שהספר תורה מחוץ להיכל, שתהיה התפילה מקובלת לרצון. אמנם, כמו בכל תפילה אין הדבר מעכב, ובוודאי שאם אין לה אפשרות להשתתף במניין, יכולה לומר 'יזכור' גם ביחידות בביתה.

לא לשכוח את הצדקה

אך יש לה לדעת שעיקר התפילה זו היא עניין הצדקה, וכמו שכתב בקיצור שולחן ערוך (סימן קלג סעיף כא): 'מזכירין נשמות ביום הכיפורים, משום דזכירת המתים משבר ומכניע ליבו של אדם. ועוד, לפי שגם המתים צריכין כפרה, כדאיא בספרי: 'כפר לעמך ישראל' (דברים כא ח.) אלו החיים. אשר פדית', אלו המתים. מלמד שהמתים צריכין כפרה. ונודדים צדקה בעבורם (ועיין לעיל סי' ס"ז סעיף ג') שיש לומר בלי נדר). וסמך לזה, בסוף פרשת תצוה כתב 'אחת בשנה יכפר' (שמות יז), וסמך ליה 'ונתנו איש כופר נפשו לה' (שם פסוק יב). לפיכך, כשאומרים בנוסח ההזכרה שמקבלים לתת צדקה בעד הנשמה, נכון להוסיף 'כלי נדר', ולאחר יום טוב לתת בפועל את הצדקה שקיבלו לתת.

כשאחד ההורים בחיים

בשערי אפרים (שער י סעיפים לב-לז) הובא המנהג שהשמש מכריז על אמירת 'יזכור', ומי שאביו ואמו בחיים יוצא מבית הכנסת בשעת ההזכרה. וכן הובא בקיצור שולחן ערוך (סימן קלג סעיף כא). והכוונה היא למי ששני הוריו בחיים. אולם מי שאחד מהוריו נפטר, נשאר ומזכיר את נשמת ההורה שנפטר בלבד.

בפתחי שערים (שער י, בביאור דין היציאה שבסעיף לב) נידונו טעמי המנהג, ובכללם החשש לעין הרע והטעם שאין ראוי שיהיו הכול עסוקים בהזכרה ואחרים יישארו שותקים. ובתוספות חיים על חיי אדם (הלכות שבת, כלל ז ס"ק כד) הובא גם החשש שמא מי שהוריו בחיים יטעה ויאמר עמהם את נוסח ההזכרה, וברית כרותה לשפתיים. ואפשר עוד שיש בזה גם משום מצות כיבוד אב ואם, שלא תהיה להם ח"ו חלישות הדעת.

להלכה:

גם בת מִזְקָה את הוריה בתפילה, בצדקתה ובמעשיה הטובים. ראוי שגם הבת תקיים את מנהג אמירת 'יזכור', ויש מעלה באמירתו בבית הכנסת עם הציבור. אולם אין אמירתו טעונה מניין, וכשקשה לאשה להגיע לבית הכנסת, היא יכולה לאמרה בביתה. אין לראות באמירה זו ביטול של עצם הזכרת הנשמות, ובלבד שתיתן דעתה גם לצדקה הנלווית לתפילה, ולא לאמירת המילים בלבד.

בעבור הזכרת הנשמות שיזכור אותם אלקים, ואגב יזכור אותנו עמהם לטובה בזכותם, לכך מזכירים נשמות בכל הרגלים ביום שקורין בו כל הבכור, וביום כיפורים מזכירים מפני שהוא יום הדין אף על פי שאין קורין בו כל הבכור. עיי"ש.

בקרב בני אשכנז בארץ ישראל נוהגים לומר 'יזכור' ביום הכיפורים, בשבועי של פסח, בחג השבועות ובשמיני עצרת, שהוא גם יום שמחת תורה. בחוץ לארץ אומרים באחרון של פסח, ביום השני של שבועות ובשמיני עצרת, מלבד יום הכיפורים. לפיכך, אין לדיק מן הביטוי 'היום האחרון של כל רגל' שבחוץ לארץ אומרים ביום התשיעי של חג הסוכות. דברי הלבוש על קריאת 'כל הבכור' מתייחסים לסדר הקריאה בחוץ לארץ. בארץ ישראל נוהגים בהזכרת הנשמות גם כשאין קוראים באותו יום פרשה זו.

זכות הבנים - ואף זכות הבנות

בגמרא (סנהדרין קד.) נכתבאר העניין של 'ברא מזכי אבא', שם ביארו מדוע לא נמנה אמן עם המלכים שאין להם חלק לעולם הבא שהוא מפני כבודו של בנו יאשיהו. ועל השאלה מדוע לא תועיל זכות חזקיהו גם לבנו מנשה, מבואר שם: 'ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא'. כלומר, זכות הבן יכולה להועיל לאביו, אף שאין בכוח זכותו של האב להציל באותה דרך את בנו. ומכוח יסוד זה ביארה הגמרא גם את זכותו של אחז מחמת בנו חזקיהו. נכתבאר העניין של 'ברא מזכי אבא', אך יש לברר מה הוא לגבי בנות.

בשו"ת חוות יאיר (סימן רכב), בתוך תשובה העוסקת באמירת קדיש בידי בת, כתב: 'דבר זה נעשה באמסטרדם ומפורסם שם. שאחד נערד בלי בן, וציווה לפני פטירתו שילמדו עשרה כל יום תוך י"ב חודש בביתו בשכרם, ואחר הלימוד תאמר הבת קדיש, ולא ימחו בידה חכמי הקהילה והפרנסים. ואף כי אין ראיה לסתור הדבר, כי גם אשה מצווה על קידוש השם, גם יש מניין זכרים מקרי בני ישראל, ואף כי מעשה דרבי עקיבא שממנו מקור אמירת יתומים קדיש בבן זכר היה, מכל מקום יש סברא דגם בבת יש תועלת ונחת רוח לנפש כי זרעו היא'. אולם להלכה לא התיר החוות יאיר לבת לומר קדיש, וכתב: 'מכל מקום יש לחוש שעל ידי כך יחלשו כוח המנהגים של בני ישראל שגם כן תורה הם, ויהיה כל אחד בונה במה לעצמו'.

ובשו"ת חזון נחום (סימן קיז) כתב להדיא: 'ובודאי גם בת מזכה אבא', וביאר שאף הבת בכלל הציווי המוטל על האב להדריך את ילדיו בדרך הישר. הרי שאין לומר שתפילת הבת וצדקתה הן עניין של רגש בלבד, ואילו זיכוי ההורים מסור לבנים דווקא.

ומצינו בשולחן ערוך (יורה דעה סימן רמ סעיף ז) שעיקר מצוות כבוד ומורא אב ואם שווה באיש ובאשה, וכן כתב (שם סעיף ט) שחובת הכיבוד נמשכת אף לאחר הפטירה. ומה יש ללמוד שם לבת יש לפעול ולעשות לעילוי נשמת הוריה. ויש להעיר שאין ללמוד מדברי הגמרא 'אבא לא מזכי ברא' שלעולם אין תפילת האב מועילה לבנו, וכמבואר בתוספות סוטה (י: ד"ה דאיתיה), בביאור תפילת דוד על אבשלום, שחילקו באחד מתירוציהם בין הצלה מחמת כבוד האב בלא תפילה, לבין בקשת רחמים מפורשת, שיכולה להועיל. ולפי זה, יש מקום להזכיר נשמותיהם של קרובים אחרים. אלא שלזכות הצאצאים בעד הוריהם יש מעלה מיוחדת.

גם במקום שהנפטר זקוק לכפרה

במשנה ברורה (סימן תרכ"ט ס"ק ט) הביא בשם המגן אברהם (סק"י) ושאר פוסקים, שיסוד תועלת הצדקה בעד הנפטר הוא שאנו אומרים שאילו היה חי היה נותן צדקה בעצמו. ואף אם היה עני, ייתכן שהיה טהור לב ורוצה ליתן. משום כך כתבו שאין צדקה זו מועילה בעד רשע. עוד הביא בשם הפרי מגדים (א"א שם), שאם התוודה קודם מותו, יש לומר שיש לו כפרה ונחשב כצדיק לעניין זה.

אולם המשנה ברורה (שם) הוסיף מדעתו, שכאשר הבן נותן צדקה בעד אביו, מסתבר שבכל אופן היא מועילה להקל את דינו, מכוח 'ברא מזכה אבא'. יש לדיק בלשונו שיש תועלת להקל את הדין, ולא שכל המעשים מתכפרים ממילא בלא גבול. ולפי מה שנכתב בדברי החוות יאיר והחזון נחום על כוח זכותה של הבת, גם הבת יכולה להקל את הדין של הוריה, על ידי תפילה וצדקה בעדם.

אך אם שכחו להזכיר, אינם חוזרים¹⁴.

ברכה על הטלית לאחר ההפסקה שבין מוסף למנחה

ביום הכיפורים יש בבית הכנסת שלנו הפסקה של שעה בין תפילת מוסף לתפילת מנחה. במהלך ההפסקה אני פושט את הטלית, הולך לביתי ושוכב לנוח מעט. כשאני חוזר לבית הכנסת ומתעטף שוב בטלית לפני תפילת מנחה, האם עליי לברך פעם נוספת?

ת. אין צריך לברך פעם נוספת¹⁵.

השלמת מאה ברכות ביום הכיפורים באמצעות בשמים

ביום הכיפורים אני משתדל להריח בשמים שונים ולברך עליהם, כדי להשלים מאה

ברכות. לאחר כמה זמן מן הברכה הראשונה ניתן לברך שוב על הבשמים? והאם בכלל קיימת חובת מאה ברכות ביום הכיפורים?

ת. חובת מאה ברכות נוהגת גם ביום הכיפורים¹⁶, ומותר להשלים את המניין באמצעות ברכות הריח¹⁷. אולם לאחר שבירך והריח, אינו יכול לחזור ולברך עד שיצא לחוץ לזמן מרובה ויסח את דעתו. ואם לא יצא לזמן מרובה, אף אם עבר זמן רב מהברכה הקודמת, ואפילו אם יצא לחוץ אך לזמן קצר אינו מברך, כיון שהבשמים לפניו ודעתו לחזור ולהריח בהם¹⁸.

כריעה על ספסל בבית הכנסת בשעת הדחק

בבית כנסת שמתפלליו מרובים שוררת צפיפות גדולה, וכשמגיעים לאמירת 'ואנחנו כורעים ומשתחוים' מתקשים המתפללים

אכילה לפני הבדלה לנשים

נשים שבעליהן מתעכבים בבית הכנסת במוצאי יום כיפור, האם יכולות להקל לאכול לפני הבדלה?

והחכמת שלמה (ס"ו) והבן איש חי (שנה א, וילך אות ט). אך לדעת הרמ"א (סי' תריב ס"ו) והאליה רבה (סק"ו) והס"ק (סק"ה) ועוד הרבה מהפוסקים אין איסור לגעת באוכל ביום הכיפורים, ולפי שהוא מובדל מכל אכילה ושתייה, ועוד שאימת הדין עליו, וכן כתב המשנה ברורה (ס"ק לב).

18 בשו"ע (א"ח סי' ר"ח ס"א) מובא לגבי הנכנס לחנות בשמים: 'יש שם כל היום, אינו מברך אלא אחת. נכנס ויוצא, נכנס ויוצא, מברך על כל פעם, ודוקא שלא היה דעתו לחזור, אבל היה דעתו לחזור, לא יברך'. ומבואר שאם הריח נשאר לפניו, או שבשעת הברכה הייתה דעתו לחזור ולהריח בו במשך היום, הברכה הראשונה פוטרת את כל ההרחות הבאות, אף כאשר יצא לחוץ, אם לא חלף זמן רב. וכנתב המשנה ברורה (סק"ו) שהוא הדין לאגודות של בשמים המונחות לפניו על השולחן, שהם נטלן להריח ודעתו לחזור ולהריח באם שאינו צריך לחזור ולברך כשחוזר ומריח בהם אפילו יצא לחוץ. אך אם יצא לעסקיו או הלך לבית הכנסת לזמן מרובה הרי זה הפסק ומברך שנית כאשר חוזר ומריח בהם. אולם מובא בשער הציון (ס"ק יב) שכל זה דוקא כאשר מריח אותם הבשמים שהריח בתחילה, אך אם יצא לחוץ ורוצה להריח ביום הכיפורים בשמים אחרים ממה שהריח תחילה צריך לחזור ולברך אפילו כאשר יצא לזמן מועט, ואפילו שדעתו היתה עליהם בברכתו הראשונה. ולפי זה נמצא שהמברך ביום הכיפורים על בשמים שלו אינו חוזר ומברך עליהם אפילו כאשר יצא וחזר, אלא אם כן יצא לחוץ לזמן רב והסיח את דעתו. אך אם בירך על בשמים ויצא לחוץ אפילו לזמן מועט, וכעת רוצה להריח בשמים אחרים צריך לברך עליהם. כמובן שכל זה רק כאשר מריח מין בשמים שברכתו שוה לברכה הקודמת, אך אם מריח כעת מין בשמים שברכתו שונה ודאי שחייב לברך אפילו אם לא זז ממקומו כלל.

19 הרמ"א (סי' תרכ"ט) כתב: 'ונוהגין ליפול על פניהם כשואמרים והכהנים והעם, גם בעלינו לשבח'. ומקור המנהג הוא מהראב"ה (יומא סי' תקל) והמרדכי (לילפול על פנינו לזכר מה שהיו עושים כן בבית המקדש, וכן כתב שו"ע (א"ח סי' ק"ק סק"ד) שבריעות שבסדר העבודה אנו עושים זכר למקדש, ומדמים עצמנו לאות הכהנים והעם שהיו משתחוים בעת הזכרת השם, וכן האמה האפרים (סי' תרכ"ט) ונמצא שיש בהשתחויה זו זכר להשתחויה שבמקדש, ובמקדש היו כורעים ומשתחוים על הארץ, וכמו שמבאר ברמב"ם (עבודה זרה פ"ו ה"ו): 'וכן

וברכת כהנים פ"ז ה"ד) פסק: 'חייב אדם לברך מאה ברכות בין היום והלילה'. וכן פסק השולחן ערוך (א"ח סימן מו סעיף ג): 'חייב אדם לברך בכל יום מאה ברכות לפחות, נמצא אפוא, כי אף ביום הכיפורים יש להשתדל להשלים מאה ברכות. אלא שביום הכיפורים חסרות ברכות רבות, הן מחמת שאין אוכלים ושותים, הן מפני שבתפילות היום יש שבע ברכות בלבד. לפיכך יש לכוון לשמוע את ברכות העולים לתורה ואת ברכות ההפסדה, ולענות אחריהן אמן. וכמו שכתב השו"ע (א"ח סי' רפ"ד ס"א): 'צריך לכוין לברכות הקוראות בתורה ולברכות המפטיר, ויענה אחריהם אמן, ויעלו לו להשלים מנין מאה ברכות'. וראה במשנה ברורה (סי' מו ס"ק יד) שכתב כי גם ביום הכיפורים ניתן לצרף את הברכות ששומעים מן העולים לתורה ומן המפטיר. עוד כתב כי לאחר כל החשבון עדיין חסרות כמה ברכות, וניתן להשלים באמצעות עניינים שהם מענייני ציבור בשמים יצ' כאשר נתחייב בה. בשעת הדחק אפשר לצרף אף את הברכות ששומעים בחזרת הש"ץ, כאשר מכוון לשמען ועונה אחריהן אמן.

17 במגן אברהם (א"ח סי' מו סק"ח) הביא מחלוקת בין האחרונים האם מותר להריח בשמים ביום הכיפורים: דעת הסדר היום (חיוב מאה ברכות) שמוותר להריח בשמים ביום הכיפורים, ולפי שהוא תענוג של הנשמה ולא תענוג הגוף, ואף שכתוב בתורה 'כי לא הנפש אשר לא תעונה' היינו בחמשת עניינים שהם מענייני ציבור הנפש הבהמית, אבל הבשמים מעניינים רק את הנשמה. אך השל"ה (מסכת תענית) כתב שנראה לו פשוט שאסור להריח בשמים ביום הכיפורים ובלל תענית ציבור בשמים שזה תענוג. וראה במהרש"א (יומא ח"א פב. ד"ה הא) שכתב שביום כיפור הותר הריח כיון שהוא כח רוחני ולא כח גופני. וכן כתב להלכה המשנה ברורה (ס"ס ס"ק יד, וס"י תריב ס"ק יח) 'מותר להריח למלאות מנין מאה ברכות'. וכן כתב הערוך השולחן (א"ח סימן תריב סעיף ד): 'ואדרבא מצוה להריח ביום הכיפורים כדי למלאות מאה ברכות, ולכן מותר להריח בשמים ביום הכיפורים למצוות הענייני. וראה במטה אפרים (סי' תרכ"א) למטה סק"ב) שכתב שזה רק בבשמים שאינם ראויים לאכילה, אבל אסור לקחת פרי הראוי לאכילה כדי לברך עליו הנותן ריח טוב בפירות שיש לחשוש שמא ילא לאכול מהם. אך יש לצייץ שהוא דוקא לשיטתו שחשש שלשית מהר"ל שכתב לא לגעת באוכלים ביום הכיפורים מחשש שיבא לאוכלם, וכן כתבו המאמר מרדכי (סי' תריב סק"ט) והדגול מרבבה (סי')

לעניין ברכת אשר יצר, וכן כתבו בשו"ת רב פעלים (ח"ב סי' ה) ובשו"ת יביע אומר (ח"א א"ח סי' ב אות ה) בשם כמה פוסקים. ובדעת הרמ"א כתב המשנה ברורה (שם ס"ק לו-לח) שאם בשעת הפשיטה התכוון לחזור ולהתעטף באותה טלית מיד, אינו חוזר ומברך, אפילו שניה את מקומו והלך למקום אחר, אולם אם בשעת הפשיטה לא הייתה דעתו לחזור וללבוש אלא לאחר זמן, צריך לברך כשחוזר ומתעטף. ובשיעור הזמן הנחשב להפסק כתב בשו"ע הרב (א"ח סי' ס"ח ס"ב): 'אבל אם כשפשוט לא היה דעתו לחזור וללבוש עד לאחר כמה שעות, אזי אפילו אם אחר כך נמלך ללבוש תיכף ומיד, צריך לחזור ולברך עליו, ומשמע מדבריו שהפסק של שעה בלבד אינו נחשב להפסק גמור, כאשר הייתה דעתו לחזור ולהתעטף. וכן הביא בהליכות שלמה (תפילה פ"ג ס"ז) מהגרש"ז אורעבאך שאם לא הפסק כמה שעות לא יחזור ויברך, וכן מובא בשם הגר"ן קרליץ שרק לאחר הפסק של כשלוש שעות יש לברך שוב. אמנם בשו"ת יביע אומר (שם) כתב שבהפסק של כחצי שעה חוזר ומברך על הטלית. וראה בפסקי תשובות (סי' ח אות כז) ואות כז) שכתב שיעקר הגדר הוא ההיסח הדעת, ולכן אפילו בהפסק של כמה שעות אם בעת הפשיטה דעתו כחובה מוחלטת לחזור וללבוש הטלית בזמן מסוים אינו מברך עליו. ולפי זה כיון שמוטל עליו לחזור וללבוש את הטלית מחמת מה שנהגו להתפלל ביום הכיפורים את תפילת מנחה ונעילה מעוטפים בטלית, נראה שאין לו לברך שנית אף כשההפסקה התארכה, שהרי בדעתו כל הזמן לחזור למצוות מחמת החובה המוטלת עליו. ואף אם נשכח לישון במהלך ההפסקה גם כן לא יברך, שהרי המשנה ברורה (סי' ח ס"ק מב) הביא שיש דעות בין הפוסקים האם שנית צהרים היא בכלל היסח הדעת, ונמצא שאין הכרעה ברורה בשנית יום נחשבת הפסק. ומכל מקום נראה שלכתחילה כדי להימנע מהספק מהראוי לכוון בפירוש בשעה שמברך על הטלית בשחרית של יום הכיפורים שהברכה תחול גם אם יפשוט את הטלית בהפסקה שאחר מוסף ויחזור להתעטף בה לפני מנחה, כיון שהביאור הלכה (שם ד"ה א"ה פ"ט) כתב שאם כבר בשעת הברכה הייתה דעתו לפשוט את הטלית ולחזור וללבוש, אינו צריך לברך פעם נוספת.

16 בגמרא (מנחות מג) אמרו שחייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, ולפי שנאמר (דברים י"ב) בפסוק 'ועתה ישראל מה' אלהיך שואל מעמך' אל תקרי 'מה' אלא 'מאה'. הלשון בכל יום כולל גם שבת, יום טוב ויום הכיפורים. הרמב"ם (הלכות תפילה

שמד קדושת היום אסור לאכול, ורק מצד פיקוח נפש מותר לו לאכול ונמצא שאכילתו היא כאכילת חול, וכן כתב החי אדם: (כלל קמה י"ק לב) וכן: כתב: 'המשנה ברורה (ס"ק כט) שלא יקדש משום חשש ברכה לבטלה. ובחידושי רעק"א (על השו"ע סי' כ) כתב שלדברי מהר"א כ"ץ נמצא שביים כיפור שחל בשבת מחויב מן הדין לקדש, כיון שמד קדושת שבת יש עליו חובת קידוש. אולם המטה אפרים (א"פ המן סק"ד) כתב שיש ואל תעשה עדיף, שהיא יבדה מלבו נוסח קידוש חדש אשר לא שערם רז"ל, וכתב שהוא קורא על זה (קהלת ט ז) 'אל תהי צדיק הרבה', והוסיף שאם ירצה 'יהרהר בלבו איזה נוסח קידוש אבל לא יוציאנו בשפתיו. וכן כתבו בשו"ת הר צבי (ח"א סי' קנה) ובשו"ת אגרות משה (חור"מ ח"א סי' לט).

14 בשו"ע (א"ח סי' תריח ס"ו): 'חולה שאכל ביום הכיפורים ונתיישב דעתו בענין שיכול לברך צריך להזכיר של יום הכיפורים בברכת המזון שאומר יעלה ויבא בבונה ירושלים. ובמשנה ברורה (ס"ק ט) הוסיף שהוא הדין שאם חל יום הכיפורים בשבת שאומר רצה והחליצנו, שכיין שהוא אוכל בהיתר הרי סעודת יום הכיפורים אצלו כסעודת שאר יום טוב שצריך להזכיר 'רצה' ו'יעלה ויבא'. ובמגן אברהם (סק"ק) הביא ממהר"א כ"ץ שהיה שכיין חולה ביום הכיפורים היא רק מצד פיקוח נפש והרי היא כאכילת חול, ולכן אינו צריך להזכיר 'רצה' ו'יעלה ויבא' בברכת המזון. אך כתב שלמעשה אין להקל בזה כיון שהטור כתב שצריך להזכיר. וכן בט"ז (סק"ק) הקשה על דברי השו"ע שעצם היום אינו גורם לברכת המזון, ואדרבה מצד קדושת היום אינו אוכל כלל, והחוב מצד ברכת המזון הוא רק משום האונס שיש לו שמחייבו לאכול, ואם כן מה שייך להזכיר 'יעלה ויבא'. ולהלכה כתב המשנה ברורה שיוזכר 'רצה' ו'יעלה ויבא', ואם שכן לא יחזור משום חשש ברכה לבטלה. ולפי זה גם בנזכר מיד אחר 'בונה ברחמי ירושלים' קודם ברכת הטוב והרעא ואל יברך שם את הברכה למי ששכח רצא או יעלה ויבא. 15 בשו"ע (א"ח סי' ס"ח ס"ד) 'ואם פשט טליתו אפילו היה דעתו לחזור ולהתעטף בו מיד צריך לברך כשיחזור ויתעטף בו. הנהגה: ויש אומרים שאין מברכים אם היה דעתו לחזור ולהתעטף בו'. ומבואר שלדעת השו"ע כל שפשט הטלית אפילו על דעת לחזור וללבוש חוזר ומברך, ולדעת הרמ"א אינו מברך כאשר דעתו לחזור וללבוש. והנה אין בני ספרד הפוסקים בכל העניינים כדעת השו"ע מקילים באופן זה שלא לברך כיון ש'ספק ברכות להקל', וכמו שכתב הברכי יוסף (סי' סק"א)

ת. אין לנשים לאכול ולשתות במוצאי יום הכיפורים קודם הבדלה. אך אפשר להקל לאחר צאת הצום בשתיית מים בלבד²⁰. אם קשה לה להמתין, לכתחילה תשמע הבדלה מאדם אחר שכבר נמצא במקום²¹. אם אין אפשרות לשמוע מאחר וההמתנה קשה לה, יכולה להבדיל בעצמה על יין או מיץ ענבים ולאכול לאחר שתשתה מן הכוס כשיעור²².

מניעת עריכת כפרות ליד הבניין

קופת השכונה עורכת מדי שנה מנהג כפרות

ליד בניין מגורים, אולם הדבר גורם ללכלוך ולריח רע הנשאר ימים רבים. האם רשאים הדיירים לעכב, או שמא מאחר שהדבר נעשה שנים אחדות, קנתה הקופה 'חזקה' ואין ביד השכנים למחות?

ת. כאשר הריח והלכלוך גורמים נזק ממשי שאינו נסבל, הדיירים רשאים למנוע את עריכת הכפרות ליד בנינם²³. העובדה שנהגו כך כמה שנים אינה מקנה 'חזקת נזיקין', ועל הקופה למצוא מקום חלופי שאינו גורם נזק וצער לשכנים²⁴.

זכה ב'מפטיר יונה' ולא הגיע לתפילה

בבית הכנסת נמכרה עליית 'מפטיר יונה' בחמש מאות דולר. הזוכה הלך לנוח לאחר מוסף, התעורר באיחור ולא הגיע למנחה. הגבאים כיבדו בעלייה את מי שהציע במכירה ארבע מאות דולר, בלי לומר לו שעליו לשלם. האם אפשר לחייבו בתשלום, ומה דיניו של הזוכה הראשון?

ת. העולה לתורה נכון שישלם ארבע מאות דולר²⁵. לגבי הזוכה הראשון, נראה שיש לו לשלם את ההפרש²⁶.

משני טעמים. האחד, זה פי התירוץ השני בתוספות (קידושין כט. ד"ה משכו), שדין 'אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט' נאמר כשמוותר ממנו להקדש. בקניית עלייה, שאין לה שווי קבוע לכל אדם, המציע נותן את הסכום עליה שווה בדיוק מחמת המצווה והכבוד, ואין זו בהכרח נדבה מעבר לתמורה שהוא מקבל. השני, שאין ללמוד את כל דיני צדקה מהקדש, ולכל הפחות אין להוציא שווי מכוון דמיון זה. ולכן מי שהוסיפו על הצעתו אינו מתחייב באמירתו בלבד לקבל את העלייה במחיר שהציע. אלא שבנידון דין השני קיבל בפועל את העלייה, ולכן יש לדון הנכונים מצד ההנאה שקיבל. וברמ"א (ח"מ סי' רסד סי' ד) מבואר שמי שעשו עבורו פעולה או טובה אינו נפטר מתשלום רק משום שלא שלם שיעשור. ולפי סברת הפנים מאירות, שהסכום שהציע אדם בעד המצווה מבטא את שוויה בעיניו, יש מקום לשום כאן את הנאתו בארבע מאות דולר. אלא שלפי שהצעתו נדחתה והנכונים כיבדוהו לאחר מכן בלי להזכיר תשלום, יש לדון אם משמעות הכיבוד לפי המנהג הייתה מסירת העלייה בתשלום, ואם הצעתו הקודמת לא מלמדת על שיעור הנאתו בשעת העלייה.

26 לעניין הזוכה הראשון, בשו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' כה, בסוף התשובה) כיום שאם לא הוסיף אחר על הצעתו, אינו יכול לחזור בו, ונוהגים לגבות ממנו, 'ודברים כאלו הולכין אחר המנהג'. נמצא שהדין במציע שהפסיד במכירה אינו מלמד לפטור את מי שכבר זכה בה. וראה במגן אברהם (סי' קנד סק"ג, בשם שו"ת הרמ"ע מפאנו סי' סד), שדן במי שקנה מצווה לשנה ולאחר מכן גירש המלך את היהודים, וכתב שאם כבר נעשה הגירש בשעת הקנייה, ולא התנה, עליו לשלם. ובנידון דין, אף שנאנס בשינה, מכל מקום כשהלך לישון לאחר שקנה, היה עליו לקחת זאת בחשבון. בעיקר הנידון כבר הרחחנו ב'מכתלי בית הדין' (ח"א סי' יז) בגדר קניית עליית אם זה מדין 'נדיר' או שהם בגדר 'קנין' והובאו שם דעות הפוסקים בזה, ואם זהו קנין וודאי יש לחייבו לשלם ההפרש, וכן מובא בספר דרך שיחה (ח"ב עמ' שסו) בשם הגר"ח קנייבסקי שפסק לחייב, וכ"פ הגר"י זילברשטיין (ברכי נפשי ח"א עמ' תריז-תריח). גם אם הוא מדין 'נדיר' צדקה לבית הכנסת, נראה שאין לפטור מצד מה שבסוף לא קיבל את העלייה, כי באופן זה אינו יכול לומר שעל דעת כך לא נדר. וראה בשו"ע (או"ח סי' קנ"ה) ראובן שאמר קרקע זו אני נותן לבנות עליה בית הכנסת ולא רצו עובדי כוכבים להניח לבנות בית הכנסת, והקהל אומרים לבנות עליו בית לתלמוד תורה, ואין מצי אומר אדעתא דהכי לא נדרי, לא מצי ראובן דדר ביה. וראה שו"ת שואל ומשיב (תליתא ח"א סימן רצט) ובשדי חמד (אסיפת דינים מערכת היכנס' אות מה). ועל כך, נראה שיש לו לשלם את ההפרש, ועכ"פ גם על צד הספק בדיני שמים ראוי שישלם את ההפרש ולא יגרום נזק לבית הכנסת.

23 כאשר הריח והלכלוך הם נזק שאינו נסבל, מבואר בשולחן ערוך (ח"מ סימן קנה סעיפים לו, לט ומה) שאין להם חזקה. ואולם אין ללמוד מכאן שכל לכלוך קל מאפשר למחות. ולעניין ערך שאינו תדיר מצינו נחלקם השולחן ערוך והרמ"א (שם סעיף לו) אם אפשר למחות בו לכתחילה, והשו"ע (סק"ט) פסק כדעת השו"ע שיכולים לעכב. ובשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קעח) הרבנים האשכנזים פוסקים כדברי הרמ"א ראה מחכמי הספרדים שנגררים אחר פסקי מרן הבית יוסף אבל אנו כהרמ"א, וכ"כ בשו"ת שמש צדקה (ח"מ סי' ב) שכל הרבנים האשכנזים פוסקים כדברי הרמ"א (שם, הביא דבריו בשו"ת צ"ץ אליעזר חלק טו סימן לו) כתב שכל מחלוקת המחבר והרמ"א היא רק כשהוא ניכר הנוק לעת עתה, אבל אם הנוק הוא במציאות לפנינו, גם עשן כל שהוא יודו כולם שיכול למחות. ובנידון זה הרי הנוק הוא במציאות לפנינו, כי הריח ולכלוך התנוגדים הם וודאי מפריעים ומזיקים, לפיכך יכולים לעכב.

24 כמ"ש בשו"ע (ח"מ סי' קנה ס"ו): במה בדמים אמורים, בשאר נזקים, חוץ מארבע שהם העשן וריח ריח הכסא ואבק וכיוצא בו ונדנדו הקרקע, שכל אחד מאלו אין לו חזקה, ואפילו שתק כמה שנים, הרי השימוש בקרקע השותפים, אין מכאן היתר להמשיך בנזק, שאע"פ שמבואר בשולחן ערוך (שם סעיף מה) שכאשר שהחזיקו בקרקע של הניזק יש חזקה, נראה כי מאחר שלא החזיקו בקביעות אלא רק לכמה ימים בשנה, אינו חזקה כלל, כמו בהחזיקו בסוכת עראי שא"צ חזקה. והגם שלסוכה גופה יש חזקה, כאן לעניין נזקין נראה שלדברי הכל אינו חזקה. ועוד שהרי החזיקו בלא טענה, וחזקת נזיקין בחצר ובחורו בעי טענה.

25 אלא בשו"ת צמח צדק הקדמון (סי' עב), שנשאל במי שהציע מאה פרוטות בעד מפטיר, ואחר הציע מאה וחמישים. הגבאים חששו שהשני לא ישלם, ולכן ביקשו למסור את העלייה לראשון תמורת מאה. הראשון טען שלאחר שהוסיפו על הצעתו שוב אינו רוצה בה. ופסק שאפשר לכופו לקיים דבריו, ולמד מדין פדיון הקדש שבמשנה (ערכין כו, א). שהמציעים מתחייבים בדבורם ואין הצעת המאחר מפקיעה לגמרי את חיוב הקדוש. ולדעתו, כשגבאי הצדקה הם שדחו את השני, הראשון חייב בסכום שהציע. ובמגן אברהם (ש"ס קנד סק"ג) הביא את דבריו באופן שהמציע השני חזר בו, וסיים 'ולא נהגו כן'. אולם באליה רבה (סי' קס"ב) חילק בין חזרת הזוכה, שבזה נוהגים לגבות מן האחרון, לבין הנידון של הצמח צדק, שהגבאים אינם רוצים למכור לשני מפני שאינו בטוח בתשלום, שבכהאוי גוונא צידד שאפשר לחייב את הראשון, וראה גם במחצית השקל (סי' קנד סק"ג), שעמד על חילוק זה והפנה לדעת הפנים מאירות החולק. בשו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' כה) חלק על הצמח צדק

לשתות קודם הבדלה, לאחר שכבר יצא יום הכיפורים כדין, כמו שהתיר בהשולחן ערוך לשתות מים קודם הבדלה. אולם שיר משקים, ואף קפה או תה, אינם בכלל היתר זה.

21 השולחן ערוך (אורח חיים סימן רצו סעיף ח) הביא שתי דעות אם נשים חייבות בהבדלה כשם שחייבות בקידוש, ומדבריו משמע שפוסק שחייבות, שכתב בסתם שחייבות ואחר כך יש מהחולק. וראה בשו"ת יביע אומר (ח"ד או"ח סי' כ"ג) שכן הוא להלכה למעשה גם על פי גדולי הפוסקים הספרדים כשיטת הראשונים והפוסקים שאשה חייבת בהבדלה וכדעה ראשונה שבשו"ע. אולם הרמ"א חשש לשיטה שאין חייבות בהבדלה, והכריע שהנשים לא יבדילו לעצמן רק ישמעו הבדלה מן האנשים.

22 אף שפסק הרמ"א שנשים לא יבדילו, כתב המשנה ברורה (שם ס"ק לה) שכאשר אין לה ממי לצאת, תבדיל לעצמה ותשתה מן הכוס. וכן פסקו רבים מהפוסקים (ראה שו"ת הרב שם סי', אשל אברהם בוטשאטש שם, אורחות חיים ספינקא סק"ו, ודעת תורה שם). אמנם יש שנהגו להחמיר בהכרעת הרמ"א שנשים לא יבדילו כלל, וכן משמע במטה אפרים (סי' תרכד ס"ו), וכתבו (שו"ת) שמן רוקח מהדור"ג סי' יא, כ"פ החיים סי' רצו סק"ח, שו"ת דברי יציב ח"א סי' קלה), שאם אין להן ממי לשמוע הבדלה, יבדילו כן באמירתו ברוך המבדיל בין קודש לחול, ויאמרו נוסח ההבדלה בלא שם ומלכות ובלא ברכת הנר ובלא כוס. וכן פסק הגרמ"א פרייז ואמר שכן הקבלה בידי הפוסק (מובא בספר מרא דשמעתא אות קיב). ובשו"ת דברי יציב (ליקוטים והשמות סי' ג) כתב לגבי צום תשעה באב שחל ביום ראשון, שאינה צריכה להמתין לבעלה בליילה אלא תאכל ע"י אמירת ברוך המבדיל, ע"פ שם. וכבר כתב היתר זה לכל מוצאי שבת, האופן מבוטשאטש (בספר עזר מקודש סעיף י"ז) כ"פ רצו ס"ח). אולם כתב בפסקי תשובות (סי' רצו הערה 191) כי רבים מגדולי הדורות הכריעו לחייב אשה בהבדלה לעצמה כשאין בידיה לשמוע מפי איש, ועכ"פ נמצא שיש לאשה לעשות כל טעדיק לשמוע הבדלה מאיש ולא להבדיל בעצמה, ואסור לה לאכול ולשתות לפני שתבדיל או שתשמע מאחר.

בפסקי תשובות (סי' תרכד אות ד) כתב שבאופן זה שהאשה מבדילה לעצמה ובעלה עתיד לחזור, תאמר רק 'בורא פרי הגפן' וברכת 'המבדיל', ותשמע אחר כך מבעלה את ברכת מאורי האש, על פי הספק שבביאור הלכה (סי' רצו ס"ח ד"ה לא יבדילו) בחיוב נשים בברכת הנר, ואין בכך מניעה מלאכול, שכן ברכת הנר אינה מועכת את ההבדלה. אולם אין זו הוראה מוסכמת. בתשובות והנהגות (ח"ב סי' שג) כתב שיש לחלק בין מוצאי שבת למוצאי יום הכיפורים, שבו גם הנשים שייכות בטעם ברכת הנר על האש שנאסרה ביום והותרה עתה. לכן המברכת בעצמה יש לה על מי לסמוך, ותברך על נר ששבת כדין.

אבן משכית האמורה בתורה אף על פי שהוא משתחוה עליה לשם לוקה, שנאמר (ויקרא כו) 'ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחות עליה', מפני שהיה דרך עובדי כוכבים להניח אבן לפניו להשתחות עליה, לפיכך אין עושה כן'לה. במה דברים אמורים בשאר הארצות אבל במקדש מותר להשתחות על האבנים, שנאמר 'בארצכם' בארצכם אי אתם משתחוים על האבנים אבל אתם משתחוים על האבנים המפוצלות במקדש. ע"כ. וראה באור שמח (שם) שכתב שכן מבואר בפסוק (דברי הימים ב' ז') שהשתחוו במקדש על הארץ ממש, וכלשון הכתוב: 'וכל בני ישראל רואים בדרת האש וכו' ויכרעו אפים ארצה על הרצפה וישתחוו'. ולפי זה נראה שההשתחויה ביום הכיפורים שהיא זכר לכריעה שהיתה במקדש, צריכה להיותה על הארץ ממש. [אמנם מצינו אצל שלמה המלך שעשה כיוור נחושת, חמש אמות אורכו וחמש אמות רוחבו, וגובהו שלוש אמות, ונאמר (שם ג'): 'ליעמד עליו ויברך על ברכיו נגד כל קהל ישראל'. ובמצודת ציון (שם) פירש שתיבת 'ויברך' היא לשון כריעה, הרי שלמה כרע על ברכיו על גבי משטח מוגבה, ולא על רצפת העזרה. אלא שאין משם ראייה לפרטי ההשתחויה בפישוט ידים ורגלים, כיון ששם היתה כריעה בלא השתחויה]. וכתב שם הרמב"ם: 'ומפני זה נהגו כל ישראל להציע מחצלאות בבתי כנסיות הרצופות באבנים או מיני קש ותבן להבדיל בין פניהם ובין האבנים, ואם לא מצא דבר מבדיל בינו ובין האבן הולך למקום אחר ומשתחוה או שוחה על צדו ומטה כדי שלא ידביק פניו באבן, וכן כתב הרמ"א (או"ח סי' קלא סי' ט) שנהגו להציע עשבים על הארץ כשנופלים על פניהם ביום הכיפורים כדי להפסיק בין הפנים לקרקע, וכתבו הפוסקים שאם אין לו עשבים יכול להפסיק בטליתו ולהשתחוות. וראה במשנה ברורה (סק"מ וסקמ"א) שביא שמן התורה האיסור הוא בפישוט ידים ורגלים על רצפת אבנים, וחכמים אסרו גם בפישוט ידים ורגלים, וכן אסרו קידה על רצפת אבנים אף על רצפת אבנים אך נוסה קצת על צידו מותר שלא גזרו באופנים אלו. ועוד ביאר שהדין האמור בקידה נוגע להדבקות הפנים בקרקע, ולא לשחייה בתפילה כשהפנים אינן נוגעות בה.

20 לאחר צאת אפיק, אף שמוותר לעשות מלאכה לאחר אמירת 'המבדיל בין קודש לחול', מכל מקום אסור לאכול עד שמבדילים על הכוס. בשולחן ערוך (סימן רצט סעיף א) נפסק: 'אסור לאכול שום דבר או אפילו לשתות יין או שאר משקין חוץ ממים משתחשך עד שיבדיל'. ואף אם כבר הבדיל בתפילה, אין זו מתיר אכילה קודם הבדלה על הכוס. וכן הדין במוצאי יום הכיפורים. בשולחן ערוך (סימן תרכד סעיפים ג-ה) נפסק שמבדילים על הכוס ומברכים על נר ששבת. מים בלבד מותר

ולא למעשה.

עובדא דריב"א

בפסקי ריקאנטי (סימן קסו) מבאי: 'ושמעת' כי ריב"א [מבעלי התוס'] חלה חוליו שמת בו, וחל יוה"כ באותם הימים וא"ל הרופאים אם לא תאכלו ודאי תמות ואם תאכל שמא לא תחיה, והוא ז"ל אמר ברי ושמת ברי עדיף ולא רצה לאכול ומת תנצב"ה ע"כ. והנה לכאן עובדא זו סותר למה שנתבאר שחולה אסור להחמיר, וכמה מהלכים נאמרו בזה באחרונים:

א. [ספק הצלה] בשיירי כנסת הגדולה (הגהות טור סי' תריח אות ב) מבאר הפוס' שאסור להחמיר מיירי באופן שאם לא יאכל ימות או שמא ימות אבל אם יאכל יחיה בודאי, אבל בנדון הריב"א שגם אם יאכל לא היו החיים ברויים אלא מסופקין רצה להחמיר על עצמו דבראי עדיף.

והנה דעת רוב הפוס' שגם במקום ספק סכנה אסור להחמיר ע"ע (עי' רבי"ז ח"ג סי' תמד, שו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' רס, שש"כ הנ"ל, תשובות והנהגות הנ"ל, ובאמת כן נראה במג"א סי' קד סק"א, ודלא כפוס' שה' לעיל שנראה מהם להקל), אמנם כאן נתחדש שאם אין ספק בסכנה [אלא ודאית היא] אלא הספק הוא בהצלה, בזה ה' דעת הריב"א דמותר להחמיר ע"ע (ועי' שו"ת דברי יהושע ח"ב סי' צד שמבאר ה"טב), אכן לדינא גם בזה דעת שאר הפוס' לאסור (כמ"ש שם בדבר יהושע) כי בכל חולה אין ודאי שיחיה, ראה אליה רבה (תריח סק"ב) ומטה אפרים (אלף למטה סק"ה).

ב. [חיי שעה] באליה רבה (שם) מפרש דריב"א, ה' מותר להחמיר משום דכבר נטה ממש למות ר"ל, וכן נפסק במטה אפרים (ס"ו, א) באלף למטה שם מצד שגם זה מותר רק במקום ספק הצלה, כמ"ש להלן בסמוך). וראה גם בשפת אמת (ליקוטים פ"ר כי תשא ד"ה ושמו) שמבאר דעת האור החיים הק' שמותר לחולה להחמיר ע"ע בחיי שעה, כיון דלא שייך הסברא (יומא פה:) שישמור שבתות הרבה.

ג. [ספק חיי שעה] במטה אפרים (אלף למטה שם) ובספר מתא ירושלים (ירושלמי יומא פ"ה ה"ה) מבארים דשם ה' ספק חיי שעה בלבד ולכן ה' מותר להחמיר. [ובעצם הדין אי מחללין על ספק חיי שעה, כתב לדון בספר החיים (להגרש"ק או"ח סי' שכת פ"ה) ומדייק דעת הטור ושו"ע דמחללין ולרמב"ם לא מחללין ומסיק בצ"ע, ובשו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סי' טו פ"ג אות ז) מסיק להלכה דמחללין].

ד. [ודאי ימות] בשו"ת רדב"ז (ח"ג סי' תמד) מבאר דלא ה' ספק כלל לריב"א ז"ל שיחיה כי הרגיש בעצמו דאפי' שיאכל ימות דילב יודע מרת נפשו, והיינו דקאמר 'ברי ושמת ברי עדיף' כלומר הברי שלי עדיף משמת שלכם, ולפיכך לא רצה לאכול, ולפי"ז מסיק הרדב"ז דאין ללמוד משם כלל לשאר מקרים, וכן מסיק בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ח סי' טו פ"ג אות ה). ועי' בספר עלי תמר (ירושלמי יומא פ"ה סוף ה"ד) שמסתפק לדינא אם כל אדם שמרגיש כן ר"ל אם יכול לנהוג כריב"א.

ה. [מידת חסידות] היעב"ץ בפספר לחם שמים (הובא למעלה) מבאר ליישב עפ"י דרכו מידת חסידות, היא להחמיר גם במקום שאין חיוב עיי"ש, אך כבר נתבאר שאין זו הוראה למעשה לכל אדם.

לדינא:

אם החולה מרגיש בעצמו שצריך ומוכרח לאכול, בודאי אסור לו להחמיר על עצמו.

אם רק הרופאים קבעו לו שמוכרח לאכול, אפי' רק מסתפקים בדבר, ג"כ נקטינן להלכה שאסור להחמיר על עצמו.

אך אם כפי מצבו אין חשש סכנה אלא על צד המועט [שאינו מצוי], למרות שמותר לו לאכול [דאין הולכין בנפשות אחר רוב] מ"מ ככה"ג מותר לו להחמיר על עצמו ולא לאכול.

יש עוד אופנים ומקרים חריגים שמותר להחמיר על עצמו ולא לאכול, כפי שהתבאר בפנים, אך אין זו הוראה רגילה אל הכלל.

כל זה כפי הנראה להלכה ולא למעשה ובכל מקרה לגופו יש להתייעץ עם מורה הוראה מובהק וחסם.

סכנה ולסמוך על 'שומר מצוה לא ידע דבר רע', ע"ש נימוקיו. [ויש להדגיש שיש קצת חילוק בין לא לאכול מצוה וכדו' לבין לאכול ביו"כ, כי אכילה ביו"כ היא איסור כרת בקום ועשה ואילו מניעת אכילת מצוה היא רק מצות עשה בשב ואת, ולכן יש להקל טפי להחמיר ביו"כ].

ובאמת כבר מצינו היתר כזה בקודמים, ראה פתחי תשובה (יו"ד סיד קנו סק"ג) שמביא מספר תפארת ישראל (ברכות פ"א מ"ג) דמותר להכניס עצמו לספק סכנה היכא דלא שכיח היזיקא כי מצוה דעסיק בה אגוני מגני, ומביא ראייה מר' עקיבא (ראה להלן).

וכן מצינו דעת הגרש"ק (שו"ת האלה לך שלמה או"ח סי' שגא) שמיקל והעלה דבחשש ספק סכנה מותר לאדם להחמיר על עצמו ולהתענות בדאורייתא כגון ביוה"כ, ולאדם חשוב אף ראוי להחמיר על עצמו, ומציין לתשובה אחרת שהוכיח הדבר בראיות. וראה עוד להלן בסמוך.

עובדא דריב"א עקיבא

הנה מצינו (בגמ' עירובין כא: ובתוס' שם) אצל התנא ר' עקיבא שהחמיר ע"ע ולא רצה לאכול בלי נטילת ידיים כשה' חבוש בבית אסורים, ויש לשאול הרי נתבאר שאסור להחמיר בזה ולהסתכן, ומתוך התורת חיים (עירובין שם) דשאני התם דספיקא הוה שהרי לסוף הביא לו מים, ועל דרך זה מתוך גם מהר"ץ חיות (שם) דמכיון דהסכנה לא היתה גלויה דילמא יזדמן לו מים אחרים כאשר קרה לו באמת ולכן היה לו מותר להחמיר על עצמו. וכן מבאר התפארת ישראל הנ"ל שר"ע סמך את עצמו שלא יניחו שומר האסורים למות בצמא.

אכן יש אחרונים המיישבים מעשה דר"ע באופנים אחרים, וגם יש צד לומר דשאני התם שה' קידוש ה' במסירת נפשו כי המניעה באה אליו ע"י אונס גוי ולא ע"י חולי וכבר נתבאר שבוז יש צד יותר להחמיר (וכ"כ ציץ אליעזר ח"י סי' כה פ"ד אות ו) ולפי"ז אין ללמוד משם היתר לעניינו.

מידת חסידות

ברם יש לציין דעת כמה אחרונים דס"ל דמידת חסידות להחמיר לקיים המצות אפי' במקום סכנה: כך כתב זקני היעב"ץ בספרו לחם שמים (ברכות פ"א מ"ג) מעובדא דר' טרפון שהסכים עצמו בקרי"ש לקיים דברי ב"ש, וכן מוכח מעובדא דר"ע בבית האסורים הנ"ל, וכן דעתו לענין איסור אכילה ביוה"כ, דאע"ג דקני"ל ספק נפשות להקל היינו מדינא אבל אינה משנת חסידים ע"ש. וכ"כ בעל הקרבן העדה (שיירי קרבן סוטה פ"ט ה"י) ובשו"ת אבני נזר (חומ"ס קצב תשובה מאביו אבד"ק ביאלא) לגבי עובדא דחסיד אחד שה' גונח מלבו (ב"ק פ.) [אך יש דוחים ומבארים דאדון חסיד לא ה' מסוכן].

ולכאורה צריך לומר שגם לדעתם אין הנהגה זו אלא בצדיקים גדולים וחסידים ראשונים, וכעין שכתב היעב"ץ עצמו בספרו מגדל עוז (אבן בוחן פ"א אות כג), דאל"כ יסתור היעב"ץ דברי עצמו במור וקציעה המובא לעיל שאסור להחמיר.

עוד יש לציין דרך אגב, שגם לפי דעת שו"ת אבני נזר (שם) שמיקל באופן כללי לחולה שלא רוצה לדרוש ברופאים ובפרט לגבי מאכלות אסורות, ע"ש נימוקיו באריכות, אין ענינו לכאן לגבי אכילה ביו"כ, כי אכילה ביו"כ אינו בגדר סם או מעשה 'רפואה' [שבוה אין הרופאים מומחים לדעתן] אלא הרופא רק אומד וקובע את גוף החולה אם יוכל לעמוד ולסבול התענית. ומלבד זה נראה שאין דעתו מוסכם להלכה (עי' ב"ח וט"ז יו"ד סי' שלו) וגם הוא עצמו כתבו להלכה

מצוה לאכול

ויש לחולה לידע שלא רק שאינו עושה שום איסור באכילה וא"צ על כך לא תשובה ולא כפרה (משנ"ב תריח סק"ה ועוד פוס'), אלא שעושה מצוה גדולה להציל את נפשו (ב"י ולבוש סוס"י תריח), ואין לו אפי' להצטער על כך [כדרך הנשים ואנשים שאינם ת"ח] [שו"ת אגרות משה ד קכא], ולהיפך אם יתענה לא ברור שמקיים בזה מצוה (עי' שו"ת עונג יו"ט סי' מא, שו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' רס ד"ה ואם, שו"ת שרגא המאיר ח"ה סוס"י פד, לגבי חולה מסוכן שאכל מצוה, ואכמ"ל).

וראה דברי המור וקציעה (סימן קצו) שכתב: 'ואצלי שוה הוא האוכל ביום הכפורים מפני הסכנה כמתענה בו, כי מי שצוה על התענית הוא יתברר ציוה על האכילה בו לצורך פקוח נפש, ד'וחי בהם' כתיב, על כן אכילת דבר איסור למסוכן מצוה רבה היא בלי הרהור ופקפוק בעולם, ולא די שאינו צריך כפרה אלא שאם נמנע עבירה בידו ע"כ.

וראה עוד מכתב בעל 'שם משמאל' לחתנו (נדפס בסוף חלק מועדים): 'הנני להזהירך מאוד לבל תצדק הרבה בזה הצום, כי מי שצוה לצום ביום הכפורים הוא צוה לשמוע לרופא ושלא לצום, ובטח זכור תזכור מה שכבר שמעת ממני הרבה פעמים שיעקר היהדות להיות האדם בטל לדעת התורה וחכמי' ואפילו שיאמרו לך על שמאל שהוא ימין, וזה שאדם מבטל דעתו לדעת התורה וכופר אונז' לשמוע לדברי חכמים, הוא שוה יותר מהכל, ועל כן אין לך להצטער אם לא תצום ביוה"כ פ, כי במה שתשמע לדעת חכמי התורה הוא שוה יותר מעיקר הצום, ובכן 'אכול בשמחה לחמך ושתה בלב טוב יינך כי כבר רצה האלקים את מעשיך', וידוע שפסוק זה הוא בת קול בימי שלמה על שאכלו ביום הכפורים בבנין הבית (עי' במדבר פ"ר ק"ז סוף אות ב) ע"כ.

וכן כתב גם הרה"ק ר' יהושע מבעלזא לבעל ה'צמח צדיק' מויוניץ כשהיה חולה מסוכן וז"ל: 'הלא מרועה אחד מצווים אנחנו ועומדים בלבתי אכול ביום הכפורים, ובמקום הצורך נאמר 'ונשמרתם לנפשותיכם', וזכרתי בעת שאאמרו' [השר שלום מבעלזא] היה חולה וכו', תיכף אחר כל נדרי מיהר וצויה ליתן לו לאכול וכו', ואמר בזה הלשון 'הריני מוכן ומזומן לקיים מצות בוראי כפי שאמרו חז"ל, ואכל בשמחה יתירה, כמעט לא ראינו שמחה כזאת רק בעת אכילת מצוה ונטילת לולב' ע"כ.

במקום חשש רחוק

בשמירת שבת כהלכתו (פ"ט הע' ד) מבאי דעת הגרש"ז אוירבאך שמתיר לחולה להחמיר על עצמו באופן שיש רק חשש מיעוט [שאינו מצוי] שיבוא לידי סכנה ע"י הצום [למרות שמותר לאכול כי אין הולכין בנפשות אחר הרוב], אבל כאשר הדבר ספק אסור להחמיר.

וכן בתשובות והנהגות (ח"ב סי' רמא לגבי אכילת מצוה לחולה) מסיק להחמיר בספק ולהקל בחשש מיעוט, ובלבד אם כוונתו לשם שמים וראוי לכך, ומציין שכן שמענו צדיקים וקדושי עליון שנסתכנו לקיים מצוות ואין להרהר אחריהם, אבל לכתחלה אין ליכנס לחשש

